

„yfirstöplun [...] heilagra vébanda“.
Um daóisma, samfélag og endurnýjun
frásagnarinnar í fáeinum verkum
Halldórs Laxness

Inngangur

Um miðja síðustu öld samdi Halldór Laxness hverja skáldsöguna á fætur annarri sem fól í sér harða gagnrýni á kapítalískt samfélag en vitnaði í sömu mund um að hann væri í óðaönn að endurnýja frásagnarhátt sinn. Það hefur hvarflað að mér að hann hafi ekki bara gjörbreytt aðferðum sínum til að bregðast við nýju samfélagi, heldur hafi hann einn ganginn enn ætlað sér að færa löndum sínum nýtilega lexíu – kenna þeim að lesa. Nákvæmar orðað grunar mig að hann hafi viljað gera sitt til að skóla hóp virkra lesenda sem varpaði af sér oki *danska rómána* og tæki gagnrýninn þátt í sköpun skáldskaparins og veruleikans sem hann sprettur úr.¹

Hér hef ég því hugsað mér að ræða um hvernig Halldór nýtir kynni sín af einum anga heimsmenningarinnar, austrænum fræðum, til að gera hvorttveggja í senn, umbylta eigin skáldskaparaðferðum og rýna í samfélagsmál; þá ekki síst til að draga fram veikleika kapítalískrar samfélagsgerðar. Daóisminn er það sem frekast er undir af

---

1 Samanber Halldór Kiljan Laxness, *Brekkukotsannáll*, 71. *Danskir og enskir rómánar* voru orð sem höfð voru um ódýrar ástarsögur í auglýsingum, allt frá síðasta hluta nítjándu aldar og fram undir seinna stríð (Halldór talar reyndar um „rómani“). Fyrir kom að *filmsrómánar* voru nefndir í sömu mund og dönsku rómánarnir, samanber „Eva’s Filmsrómánar“ sem nefndir eru í auglýsingu, sjá Bókav[erslun] Hannesar Jónssonar, 3 og myndina hér á næstu síðu.

Mynd 1: Milli tveggja lesta, 1944.

austrænni speki en ég drep einnig á skrif Konfúsíusar.

Þeir sem fjallað hafa um daóisma í verkum Halldórs hafa allir beint sjónum að Laozi (f. 6. öld fyrir Krist) og *Bókinni um veginn* (*Ferlinu og dyggðinni*).² En ég hyggst leiða rök að því að Halldór hafi þekkt til skrifa annars hugsuðar daóismans, húmoristans, efahyggjumannsins og samfélagsrýnandans Zhuangzis (um það bil 386–269 fyrir Krist). Jafnframt reyni ég að sýna að ákveðin atriði í sögum skáldsins megi útleggja jafnt með hliðsjón af daóismanum sem og verkum

20. aldar manna er heilluðust af kínverskum fræðum. Í þeim hópi eru ófáir, til að mynda Oscar Wilde, Hermann Hesse og Max Weber; Ezra Pound, Gertrud Stein, Martin Heidegger, Alfred Döblin og Bertolt Brecht.³ En ég vel að fjalla sérstaklega um leikstjóran Sergei M. Eisenstein sem einhvers konar samnefnara hugmynda sem birtast hjá ýmsum skáldum og listamönnum, ekki síst á fyrri hluta 20. aldar. Ég drep á áhuga hans á kínverskri menningu og dreg fram ýmsar aðferðir sem hann þróaði eða samþætti þar sem svo er að sjá sem ýmislegt í vinnubrögðum Halldórs í *Brekkukotsannál* kallist á við þær um leið og það ber svip af daóismanum.

Ég ræði fyrst um málskilning Halldórs með hliðsjón af daóismanum, þó einkum skrifum Zhuangzis og afstöðu hans til tungumálsins. Þá tek ég dæmi af einum kafla úr *Brekkukotsannál*, dreg fram tengslin við kínverska hugsuðinn, vík að hlut lesandans og útlegg samfélagsgagnrýni textans. Næst beini ég sjónum að Eisenstein og ýmsu í austrænni menningu sem hann hreifst af. Ég geri mon-

2 Sjá Lao-tse, *Bókin um veginn*; Laozi, *Ferlið og dyggðin*. – Ég nefni bara elstu og yngstu þýðinguna á íslensku. Tekið skal fram að nú er til að mynda litið á *Bókina um veginn* sem „margradða safnrit“, sjá Komjathy, 1–13, hér 1.

3 Við tækifæri væri líka þörf á að skoða sérstaklega málskilning Kierkegaards og Halldórs enda hafa menn borið saman afstöðu daóista og danska heimspekingsins til tungumálsins og bent á ýmis sameinkenni, sjá til dæmis Timothy Smith, *The Language of Paradox and Poetics*.

tage-tækni hans nokkur skil, meðal annars þeirri sem snýst um samþættingu hins myndræna og hljómræna og nefni til sögu fúgu tónlistarinnar sem varð honum og fleiri innblástur. Ég tek aftur dæmi úr *Brekkukotsannál* til að sýna hvernig túlka má svo að Halldór vinni í tilteknu textabroti bæði úr kynnum sínum af verkum Zhuangzis og Eisensteins. Í framhaldinu fjalla ég um svokallaða „leiðréttingu nafna“ hjá Konfúsíusi, sæki dæmi til *Gerplu* og *Atómstöðvarinnar* ekki síður en *Brekkukotsannáls* og tengi þau díalektík og hugmyndum um hugveruna eða sjálfið. Loks bind ég sjálfan endahnútinn á greinina.

Málskilningur Halldórs og tengslin við daóisma

Árið 1942 er Halldór strax farinn að velta fyrir sér hve tvíþent tungumálið er: Annars vegar er það verkfærið sem honum stendur til boða; hins vegar er það hindrun á vegi hans. Hann hefur metnað til að segja sögur sem eru „alþjóðleg tjáning“ á aldarandanum og vill síst af öllu „flækjast í stafrófinu“.⁴ Því þarf hann að ryðja úr vegi þeim skorðum sem tungumálið setur honum. Hvernig fer hann að því? Jú, einn kosturinn er að gera *hið ósagða* áleitid. Það leiðir auðvitað hugann að daóismanum. *Bókin um veginn* – eða *Ferlið og dyggðin* – hefst bókstaflega á staðhæfingu um það sem hægt er að segja og hið ósegjanlega: „Það daó sem hægt er að ræða um er ekki hið endanlega daó. Þau nöfn sem hægt er að nefna eru ekki hin endanlegu nöfn.“⁵ Milliliðalaus skynjun er aðalatriði í daóismanum. Þögnin eða hið ósagða er forsenda tungumálsins; upphaf þess og líka endir. Þess sér ekki aðeins stað hjá Laozi heldur ekki síður Zhuangzi.⁶

Peter Hallberg hefur rakið að Halldór fjalli víða í greinum sínum um *Bókina um veginn*.⁷ En ekki er að sjá að skáldið minnst nokkurs staðar á Zhuangzi. Það hefur þó verið kunnugt verkum hans. Í

4 Halldór Kiljan Laxness, „Höfundurinn og verk hans“, 469 og 467.

5 *The Wisdom of China and India*, 583, (þýðing er hér mín eins og annars staðar í greininni, sé þýðanda ekki getið). – Á ensku segir: „The Tao that can be told of / Is not the Absolute Tao; / The Names that can be given / Are not Absolute Names.“ Hér á eftir kemur í ljós hvers vegna vitnað er til þessarar bókar fremur en íslenskra þýðinga.

6 Menntu er ekki á einu máli um hvort þeir textar sem kenndir eru Zhuangzi eru allir eftir hann en hér verður einfaldlega talað um hann sem höfundasamnefnara. Um þetta efni, sjá til dæmis: Xiaogan Liu, „Textual Issues in the Zhuangzi“, 129–157. – Á íslensku hafa birst valdir kaflar úr verkum Zhuangzis, sjá Zhuangzi, *Vegurim og dyggðin*.

7 Peter Hallberg, „Litla bókin um sálina og Halldór Laxness“, 119–131.

bókasafninu á Gljúfrasteini er eintak af útgáfu Richards Wilhelm af völdum skrifum Zhuangzis, *Das Wabre Buch vom südlichen Blütenland* – reyndar frá árinu 1972. Allt frá því að útgáfa Wilhelms kom fyrst út árið 1912 og langt fram eftir öldinni var hún sú sem þýskir rithöfundar og fræðimenn sóttu einkum til og ekki er fráleitt að Halldór hafi einnig gert það, jafn vel að sér og hann var um þýska bókmenningu.⁸ Ekki er heldur ósennilegt að hann hafi þekkt til einhverra enskra þýðinga sem komið höfðu út síðan á 19. öld, svo að ekki sé minnst á sænska þýðingu Eriks Folke frá 1924.⁹ En mestu skiptir að kínverski rithöfundurinn Lin Yutang gaf út úrval úr kínverskri og indverskri heimspeki, *The Wisdom of China and India*, þar sem meðal annars voru textar eftir Laozi og Zhuangzi.¹⁰ Kínverska skáldið var svo vinsælt hérlendis að til hans er oft vísað eða þýddir mislangir textar eftir hann bæði á fimmta áratug síðustu aldar og þeim sjötta, ef marka má tölur á timarit.is. Halldór þekkti vel til Lins og vitnaði til rita hans; afsakaði meira að segja einu sinni að hann vísaði til þýskrar þýðingar á *The Wisdom of Laotze*.¹¹ Hallberg telur að skilningur Halldórs á *Bókinni um veginn* hafi beinlínis markast af afstöðu Lins til hennar.¹²

En hver er sá málskilningur Zhuangzis sem hér skal haldið fram að Halldór þekki til? Tortryggni kínverska heimspekingsins andspænis tungumálinu má meðal annars ráða af þessum orðum:

[...] tungumálið er ekki bara andardrátturinn einn. Því er ætlað að segja eitthvað þótt ekki sé enn hægt að reka niður hvað því er ætlað að segja. Er til eitthvert tungumál þegar upp er staðið eða er það ekki til? Getum við eða getum við ekki greint það frá tísti ungra fugla?¹³

8 Sjá Dschuang Dsi, *Das Wabre Buch vom südlichen Blütenland*.

9 Sjá til dæmis Chuang Tsü, *Mystic, Moralist, and Social Reformer; The Writings of Chuang Tzu; Den äkta urkunden*.

10 Tekið skal fram að efnið var líka gefið út í tveimur bókum eins og athugasemd Sveins Sigurðssonar í *Eimreiðinni* 1944 ber skemmtilega vitni um. Sveinn sér ástæðu til að upplýsa landsmenn um að „bækur Kínverjans Lin Yutang, *The Wisdom of China* og *The Wisdom of India*, sem báðar hafa verið ófáanlegar í nokkra mánuði, kom[i] aftur út í lok þessa árs“, sjá: „Nýjar erlendar bækur. Ritsjá“, 240. Bækurnar komu út hvor í sínu lagi árið 1944 en þá báðar í litlu upplagi, *Indlandsfræðin* í 500 eintökum en þau kínversku í 750.

11 Sjá Halldór Kiljan Laxness, „Bókin um veginn. Lao Tse: Taoteking eða Bókin um dyggðina og veginn.“, 143–144; Halldór Laxness, „Formálsorð“, *Bókin um veginn*, 2. útgáfa, 8.

12 Peter Hallberg, „Halldór Laxness á krossgötum“, 71.

13 *The Wisdom of China and India*, 635. – Á ensku segir: „For speech is not mere blowing of breath.

Zhuangzi telur, rétt eins og Laozi, að daóið sé ósegjanlegt. Engu að síður reynir hann að láta það lýsa sem leiftur af mörgu sem hann segir, meðal annars í krafti framandgeringar og skops af ýmsu tagi, húmors, íróníu, paródíu og satíru.¹⁴ Wang Fuzhi (1619–1692) mun fyrstur hafa gefið þessari afstöðu Zhuangzis nafn: *sānyán* (þríþætt mál). Hún gerir ráð fyrir gagnvirkum samskiptum mælanda og viðmælanda.¹⁵ Sānyán á við þrjú megineinkenni:

Mynd 2: Zhuangzi

1. Tal í krúsarorðum (*zhōngyán*) sem draga nafn sitt af krús er hallast full en réttir sig við þegar gengur á mjöðinn. Slíkt tal sýnir tengsl hugmynda og kenninga svo að upp rís ný hugsanleg merking; miðlar til dæmis þversögnum og íróníu. Tal í krúsarorðum spannar líka lið 2 og 3 en mörkin milli einkennanna þriggja eru almennt ekki skýr.
2. Tal í líkingum, dæmum eða dæmisögum (*yùyán*). Það tekur meðal annars til persónugervinga og atriða eins og: Hvernig tengist *þetta hér, þessu þarna?*
3. Tal í tilvitnunum (*chóngyán*). Þar er meðal annars á ferð satírisík framsetning á eldri visku og orðum fróðra manna. Tilvitnunin getur verið stök orð.¹⁶

It is intended to say something, only what it is intended to say cannot yet be determined. Is there speech indeed, or is there not? Can we, or can we not, distinguish it from the chirping of young birds?" Þýðingar á Zhuangzi eru innbyrðis ólíkar. Til samanburðar við þýðingu Lin Yutang má taka Zhuangzi, *The Complete Works of Zhuangzi*, 9; *Zhuangzi, A New Translation of the Sayings of Master Zhuang*, 27; Zhuangzi, *Das Buch der daoistischen Weisheit*, 25–26.

- 14 Um framandgeringu í daóisma, sjá til dæmis Mario Wenning, „Daoism as Critical Theory“, 55; um húmor, íróníu og paródíu hjá Zhuangzi, sjá til dæmis Youru Wang, *Linguistic strategies in Daoist Zhuangzi and Chan Buddhism*, 159; Hans-Georg Moeller og Paul J. D'Ambrosio, *Genuine Pretending*, 84–136; D'Ambrosio „Reading the Zhuangzi playfully“, 214–229. Eins og ráða má af heiti þessarar síðustu greinar snýst hún einnig um leikandi (e. *playfulness*).
- 15 Samanber Carmine M. Morrow, „Metaphorical Language in the Zhuangzi“, 179–188.
- 16 Um þrenns konar einkenni í máli Zhuangzis, sjá til dæmis, *Zhuangzi*, Library of Chinese Classics, 475–483; lýsing mín á einkennunum þremur sækir einkum til Hui Zhang, *Dissoziation–Assoziation–Totalität in Montagewirbeln*. Úr því að *Berlin Alexanderplatz* ber hér á góma skal nefnd önnur skáldsaga Döblins sem er lítt þekkt hérlendis, *Die drei Sprünge des Wang-lun*. *Chinesischer Roman* (1916). Hún vakti áhuga margra Þjóðverja á daóískum hugsuðum, til dæmis Brechts – sem

En hvernig setja einkenni af þessu tagi svip sinn á skrif Halldórs Laxness? Því skal svarað í næsta kafla.

Halldór og Zhuangzi: Lesandinn, tungumálið og samfélagsgagnrýnin

Kafla úr *Brekkukotsannál* sem ber nafnið „Gaddavír í Hvammskoti“ má taka til vitnis um að Halldór hafi kynnst hugmyndum Zhuangzis. Þar segir hinn fullorðni Álfrímur meðal annars um gaddavírinn:

Um fátt hefur þjóðin sameinast eins innilega og að streingja þennan dýrðarvarning útum öll foldarból, yfir holt og hæðir, mýrar og móa, uppí fjallsupsir, útá ystu sjávarhamra. Í fyrstu höfðu margir þann sið sem búar höfðu gegn einglendíngum, að fara yfir gaddavír hvar sem þeir komu að honum, en þá voru sett lög á Alþingi um friðhelgi gaddavírs á Íslandi [...] í höfuðstaðnum [...] var sett sú reglugerð um gaddavír, að hverjum manni sem staðinn væri að yfirstöplun slíkra heilagra vébanda skyldi gert að greiða tíu krónur í sekt. Í þann tíð var veturgamall sauður virtur á tíu krónur.¹⁷

Óviða í íslenskum bókmenntum mun eignarrétturinn, ein af grunnstöðum kapítalísks þjóðfélags, gerður jafnmarkvisst að skotspæni og í þessum kafla, um leið og hið ósagða ýtir undir ímyndunarafl lesenda eða sköpunarkraft þeirra.¹⁸ Einhverjir kunna að segja að það sem ekki er sagt einkenni almennt frásagnir góðra sagnamanna og ekki skal á móti því mælt. Margt leitar líka á hugann annað en daðismi þegar kaflinn er lesinn, til dæmis íslenskar miðaldabókmenntir og þau orð Alfreds Döblin að rithöfundar ættu ekki að *segja frá* heldur skipa niður einingum eða *byggja*.¹⁹ En aðferðirnar sem koma saman í tilvitnuninni eru þess háttar að þær minna á Zhuangzi og texta sem honum eru kenndir.

Halldór hafði mætur á.

17 Halldór Laxness, *Brekkukotsannál*, 45.

18 Menn leggja einatt þröngan skilning í orðið ímyndunarafl og binda það til dæmis við það að sjá fyrir hugskotssjónum sínum (e. *imagery*), að skapa myndir í hugarum (e. *imagining*) og skyld fyrirbæri. Hér er hins vegar gert ráð fyrir að ímyndunarafl sé ákveðið ferli, nátengt sköpunarkrafti sem líkamnaðri athöfn. Um þessi efni sjá Mostyn W. Jones, „Inadequacies in Current Theories of Imagination“, 313–333; Stephen T. Asma, *The Evolution of Imagination*, 1–14.

19 Alfred Döblin, „An Romanautoren und ihre Kritiker“, 18. Á þýsku segir: „Der Erzählerschlendrian hat im Roman keinen Platz; man erzählt nicht sondern baut.“

Ljóst er að þönkum lesenda er markvisst beint í ákveðna átt. Sjálfur eignarrétturinn er þó aldrei nefndur á nafn heldur settur orðalaust í forgrunn. Hann er til að mynda framandgerður á lúmskt myndinn hátt – þegar gaddavírinn er látinn vera hin dæmigerða eign manna – og hann verður skotsþónn íróni með þegjandi samspili málgreina, samanber upplýsingarnar sem fram koma um sektina við að hoppa yfir gaddavír og um verðgildi veturgamals sauðar. Þar er hvorttveggja á ferðinni „tal í krúsarorðum“ og „tal í dæmum“ og það má líka sjá fyrir í textanum þar sem hopp Íslendinga yfir gaddavírinn er tengt klifri Búa yfir varnarveggi Englendinga í Búastríðinu. Lesendur vita auðvitað fyrir að gaddavír er settur upp til að stinga, meiða – og vitnar þar með að sínu leyti um ofbeldi sem einatt fylgir eignarréttinum.

En hliðstæðan við Búastríðið ítrekar það um leið og hún gerir broddinn í samfélagsgagnrýninni beittari. Ónefnt er þá að ísmeigilegt samspil orða, þar á meðal tilvitnana, ýtir þönkum manns aftur um söguna, allt til miðaldabókmennta. Sjónum lesenda er þó fyrst beint að Alþingi í nútíð og „friðhelgi gaddavírs“. Þar virðist listilega leikið með þá staðreynd að orðið „friðhelgi“ er notað um lifandi verur, menn og skepnur allar götur frá 13. öld, en á seinni öldum er því líka spanderað á fleira, þar á meðal eignir og eignarrétt, jafnvel í sjálfri stjórnarskránni.²⁰ En þá er komið að orðalaginu „yfirstöplun [...] heilagra vébanda“. Þar skortir ekki tilvitnanir í fornan vísdóm og fróða menn: „yfirstöplun“ kemur fyrir bæði í „Elucidariusi“ og

Mynd 3

Fjölmi en vébönd eru í fornum ritum bundin þingstað og til að mynda rætt um þau í *Eglu og Járnslóðu*.²¹ Allt þetta ýtir undir að á milli þess sem lesandi, verseraður í íslenskum bókmenntum, smáflissar, hugleiði hann eignarréttinn og þá sem standa vörð um hann; eða betur orðað tengsl lagasetningar almennt og gaddavírs.²²

20 Orðið „friðhelgi“ má meðal annars finna í *Heimskringlu* og *Landnámabók*, sjá „Ólafs saga Tryggvasonar“, 153; „Landnámabók“, 125; sjá einnig *Stjórnarskrá Lýðveldisins Íslands*, gr. 72.

21 Orðið „yfirstöplun“, sjá „Elucidarius“, 60; „Bókafregn“, 98. Um orðið „vébönd“, „Egils saga Skalla-Grímssonar“, 77 til dæmis; *Járnslóða og Kristinréttur Árna Þorlákssonar*, 64 og 65.

22 Nefnt skal að ódýrar lestrarútgáfur af fornritum sem tekið var að gefa út seint á níttjándu öld urðu til þess að víða um land drukku menn í sig rit eins og Landnámu, *Heimskringlu* og

Lagasetning er vitaskuld alvörumál en skopið, sem vekur skríkjur eða hlátur, felur í sér andóf gegn hefðbundnum þankagangi og þar með ríkjandi valdi og regluverki þess. Textar Zhuangzis hafa verið sagðir einkennast af uppbroti eða afbyggingu að því marki sem hann vill frelsa menn undan þrældómsoki viðtekens hugsunarháttar.²³ Svipuð orð mætti hafa um texta Halldórs um miðbik síðustu aldar. „Andsvar [...] hins ósagða“ í þeim – svo að notuð séu orð Sigfúsar Daðasonar – ræðst ekki síst af niðurskipan eininga og hvernig hún er nýtt til að virkja lesendur og opna þeim ný sjónarhorn á hlutina.²⁴

Beint liggur við að túlka „Gaddavír í Hvammskoti“ sem dæmisögu. Þá má líta svo á að sögumaður leggi upp bakgrunn atburðanna en við taki tvær atburðarásir og sú síðari ráðist af hinni fyrri. Annars vegar er hopp Álfgríms og félaga yfir gaddavírgirðinguna í Hvammskoti sem gerir þeim kleift að afla sér ímyndaðs fjár á örskammri stundu; hins vegar eru viðbrögð ömmu í Brekkukoti við því og ferð Álfgríms með pottbrauð hennar til konunnar í Hvammskoti – svo að bæta megi fyrir hoppið.

Lesendur fá úr ýmsu að móða við túlkun dæmisögunnar þó að þeim sé ekki gefin niðurstaðan. Amma bendir Álfgrími á að hann hafi framið lögbrot en það virðist litlu skipta miðað við hitt að „hann Jón í Hvammskoti er góðkunningi hans Björns [...] í Brekkukoti“ og „Það sem Jóni í Hvammskoti mislíkar, það mislíkar Birni í Brekkukoti.“²⁵ Í fljótu bragði mætti því ætla að málið snerist bara um að fólk ætti að sýna öðrum kurteisi og virðingu. En fleira hangir á spýtunni enda gefur textinn lesendum kost á að velja milli ólíkra sjónarhorna – eða taka mið af þeim öllum. Björn í Brekkukoti er rammasti andstæðingur kapitalismans í sögunni. Meira en öld á undan umhverfissinum 21. aldar skilur hann hvílíkur óþrifnaður er að hagvexti og hafnar honum alfarið. Það kemur jafnt fram í því að fiskurinn er á föstu verði hjá honum og í þeirri dillandi staðreynd að hann telur allar biblíur kýrvirði, rétt eins og Guðbrandsbiblíu. Hafi maður hugann við þá afstöðu Björns og hið ósagða í frásögninni allri,

---

Íslendingasögurnar. *Fjölur* kom svo út í ljósprenti um 1940 og ýmsir sökktu sér niður í hann.

23 Xing Lu, *Rhetoric in Ancient China, Fifth to Third Century, BCE*, 241.

24 Sigfús Daðason, „Athugasemdir um Brekkukotsannál“, 155. Sigfús tengir „andsvar [...] hins ósagða“ kínverskum ljóðum.

25 Halldór Laxness, *Brekkukotsannáll*, 48.

sér maður í hendi sér að hopp Álfgríms minnir óþægilega á framgöngu *fjáraflamanna* og *góðra drengja*, svo að vísað sé til *Gerplu*.²⁶ Og hér skal litið svo á að í því séu afglöp stráks fyrst og fremst fólgin. Fjáraflamenn hafa, sem kunnugt er, lengi haft fé af öðrum með því að gera út á ímyndaða peninga og er þá skemmst að minnast fyrsta áratugar þessarar aldar hérlendis og erlendis.

Eisenstein, austræn fræði og Halldór: Niðurskipan eininga

Halda má því fram að samspil eininga í *Brekkukotsannál* rísi sumpart í krafti montage – sem Sigurður Blöndal kallaði á sinni tíð skeytingu og talaði því um skeytingartækni (e. *montage-technique*) sem stytta mætti í skeytitækni.²⁷ Sergei M. Eisenstein var, sem kunnugt er, helsti talsmaður skeytingar á 20. öld og hafði drjúg áhrif á skáld og rithöfunda aldarinnar. Hann sótti til díalektíkur Hegels og Marx er hann þróaði hugmyndir sínar. Í einfaldri mynd er skotið eða myndskleiðið (e. *shot*) undirstaða – eða „fruma“ – skeytingar hjá honum og þar með hið brotakennda.²⁸ En togstreita er líka í fyrirrúmi eins og í hegelskri og marxískri díalektík. Andstæðum skeiðum (brotum) er raðað saman þannig að árekstur verður. Fyrir vikið er heildarniðurstaðan ekki summa skotanna, heldur eitthvað það sem vekur nýja merkingu, nýjan skilning. Niðurskipanin kemur þá í stað skýringa og viðtakandanum er ætlað að útleggja hið ósagða.

Vitað er að Eisenstein hafði hugann við japanskt og kínverskt myndletur þegar hann þróaði hugmyndir sínar um *montage*.²⁹ Að auki hreifst hann af leikhúsi og kvikmyndum Kínverja, svo og kínverskum

26 Halldór Kiljan Laxness, *Gerpla*, 190.

27 Sigurður Blöndal, „Nokkur orð um kvikmyndalist“, 49. – Sjálf hef ég fyrr rætt um einkenni *montage* í *Gerplu* og þá talað um klippitækni – en í *Áföngum í kvikmyndafræðum*, sem Guðni Elísson ritstýrði, notar Árni Bergmann orðið *myndflétu*, sjá til dæmis Bergljót Kristjánsdóttir, „Um beinfætta menn og bjúgfætta, kiðfætta, kríngilfætta og tindilfætta“, 288; Bergljót Soffía Kristjánsdóttir, „Of Heroes and Cods' Heads: Saga Meets Film in Gerpla“, 160, 162–167, 170; Sergei Eisenstein, „Lögmál kvikmyndalistar og myndtæknið“, 7. Við þetta má bæta að Sigurður Jón Ólafsson kallar montage „myndskeytingar“, sjá „Sergei Eisenstein“, 38.

28 Eisenstein, „Lögmál kvikmyndalistar og myndtæknið“, 7.

29 Eisenstein, „A Dialectic Approach to Film Form“, 50. Sjá frekar um tengslin við kínverskt letur, William F. van Wert, „Eisenstein and Kabuki“, 403; Wai-lim Yip, „Translating Chinese Poetry“, 14.

málverkarollum með landslagsmyndum.³⁰ Aðferðum Eisensteins hefur verið líkt við aðferðir fornra skálda sem skeyttu saman brotum og drógu upp samsetta mynd í elsta kínverska ljóðasafninu, *Ljóðaritningu* (*Shi jing*).³¹

Mynd 4: *Ljóðaritning* (*Shi jing*).

Hvorartveggja aðferðirnar sýna brotakenndan heim og hvert smábrot er hlaðið merkingu. Að auki hefur því verið haldið fram að Eisenstein sé spar á brotin sem hann leikur með og eins sé því farið með fornu kínversku skáldin.³²

En einkar forvitnilegt má kallast að sýn Eisensteins á amöbulegar umbreytingar á líkögum teiknimyndapersóna í Disneymyndum hefur verið líkt við þanka Zhuangzis um ummyndun (*hua*; e. *transmutation, transformation*).³³ Þar með er komið að þeirri afstöðu spekingsins forna að veröldin og hvaðeina í henni sé undirorpið sífældri ummyndun – og áhuga leikstjórans á sjónarhornum og niðurskipan eininga, hreyfingu í rými og líkögum sem eru annars háttar en þeir sem kallaðir eru „raunsæislegir“.

Pekktasta dæmið um ummyndun hjá Zhuangzi er sennilega fiðrildisdraumur hans. Hann segir frá því að hann hafi dreymt að hann væri

30 Um hrifningu Eisensteins af kínversku leikhúsi, sjá til dæmis Georges Banu, „Mei Lanfang“, 155–158 og 171–174 til dæmis; um dálæti leikstjórans á kvikmyndum og málverkarollum, sjá Robert Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 41–43 til dæmis.

31 Serrano, *Neither a Borrower*, 37. Frekar um aðferðirnar í fornri kínverskri ljóðlist, sjá Shan Chen, „The Imaginative Impulse“, 403–404.

32 Richard Serrano, *Neither a Borrower*, 99.

33 Um samanburð hugmynda Eisensteins og Zhuangzis, sjá Toshiya Ueno, „War and Anime in the Age of Machine-Oriented Ontology“, 23; um *hua* sjá einnig Tao Jiang, „Two Notions of Freedom in Classical Chinese Thought“, 463 og 466–473.

fiðrildi sem flögraði til og frá, sælt í sínum ham. Er hann vaknaði var hann þó ótvírætt Zhuangzi. En þá vissi hann ekki hvort hann hafði fyrr verið maður sem dreymdi að hann væri fiðrildi eða hvort hann var nú fiðrildi sem dreymdi að hann væri maður.³⁴ Draumurinn hefur verið útlagður á ýmsan hátt. Meðal annars hefur verið um hann fjallað með hliðsjón af spennu milli veruleika og talsýnar eða mis-skynjunar.³⁵ En því hefur einnig verið haldið fram að ásamt fleiru vísi hann veginn að því hvernig menn geti aflað sér ædstu visku.³⁶

Svo skemmtilega vill til að í *Brekkukotsannál* er beinlínis fjallað um *ummyndun* á einum stað. Það er þegar Álfgrímur sér Blævi fyrsta sinni. En áður en fundum þeirra ber saman lýsir hann sjálfum sér svo:

Þetta var á því æviskeiði mínu þegar allur saungur virtist hafa dáíð út fyrir mér. Ég vissi aldrei hvaða hljóð kynnu að koma uppúr mér ef ég opnaði munninn. Ég var hættur að heyra þann saung sem fylt hafði loftið í kríngum mig áður fyr.³⁷

Niðurlagsorðin kallast á við skrif Zhuangzis. Öfugt við Konfúsíus skipaði hann hljóðum ómennskrar náttúru ekki skör neðar en hljóðum manna, samanber orðin sem fyrr var vitnað til um tungumál manna og tíst ungra fugla. En lýsing Álfgríms á sjálfri ummynduninni er svohljóðandi:

Í dyrunum birtist sýn sem gerði mig orðlausan leingi síðan. Geislar loftins hafa safnast í depil og þar stendur þessi ummyndun. Sólin skín út og inn um hárið á henni. Hún horfir á mig augum þar sem saman kemur blátt og grænt. Síðan sest hún við hljóðfærið.

Ég kem því ekki leingur nákvæmlega fyrir mig hvað hún lék, en einhvern veginn finst mér það hafi verið eitthvað eftir Gade eða Lumbye; eða var það Hartmann? Kanski var það bara Snödroppen. Lék hún vel? Hún

34 Samanber „Chuang Tse“, *The Wisdom of China and India*, 643. Tekið skal fram að ekki væru allir ánægðir með þýðinguna sem endursögnin byggist á, sjá Hans-Georg Moeller, „Zhuangzi’s „Dream of the Butterfly““, 440–443 til dæmis.

35 Samanber til dæmis, Agnè Budriünaitè, „The Tension Between Illusion and Reality in Zhuangzi’s ‘Dream of the Butterfly’“, 137–151. – Nefnt skal að ekki er ólíklegt að þversögnin í draumnum beini huga einhverra að *Hamskiptum* eða *Umskiptum* Kafka og þar með að tengslum veruleika og ímyndunar.

36 Sjá Hans-Georg Moeller „Zhuangzi’s „Dream of the Butterfly““, 440–443.

37 Halldór Kiljan Laxness, *Brekkukotsannál*, 144.

hafði stórar bláar hendur. Ég set þær efstar handa. Hreyfingin í kroppi hennar var skyld hægfara sporðaköstum hrokkelsa og sálin í andlitinu á henni hafði ángan af jarðarberi. Sjaldan hefur nokkur maður hlustað af jafnandaktugu sálarleysi á spilverk: þetta mætti vera lífið sjálft og endast jafnleingi og lagið, var ég að óska og vona.³⁸

Ýmislegt í þessu broti má tengja Zhuangzi umfram sjálfa ummyndunina. Eitt er milliliðalaus skynjun sem hefur ekki nokkra þörf fyrir orð og sviptir reyndar unglínginn Álfgrím beinlínis máli „leingi síðan“. Annað er ísmeygilegur húmorinn. Hann kemur fram í upptalningunni þegar Álfgrímur fullorðinn reynir að muna hvaða tónverk Blær spilaði en eftirlætur lesendum að ímynda sér það: Verk forkólfanna í danskri rómantík (Gade, Hartmann)? Stykki sem vekur upp umhugsun um kampavín eða lest á ferð (Lumbye) – eða bara sænskt lag fyrir börn (Snödroppen)? Húmorinn er einkar listilegur í lýsingunni á hreyfingunni í líkama Blævar og sálinni „í andlitinu á henni“. Glettnisleg líkingin við sporðaköst hrokkelsanna minnir á þá trú Zhuangzis að ákveðin grundvallarsameinkenni séu með öllum náttúrulegum fyrirbærum og þar með mönnum og dýrum – og að hvaðeina í veröldinni tengist í krafti vegarins (ferlisins).³⁹ Sál með „ángan af jarðarberi“ – og þar með sætum ilmi er fylgir heilögum mönnum og paradís í íslenskum miðaldaritum!⁴⁰ – verður svo því fyndnari sem einkennum þess sem skynjar stúlkuna og tónlist hennar er lýst með refhvörfunum „[...] andaktugu sálarleysi“. En fyndnast er kannski sjálft samtalið milli ummyndunar hjá Zhuangzi og Halldóri, að minnsta kosti ef teflt er saman kynþroskaskeiðinu sem skrefi á þroskaferli mannsins (önnur ummyndun!) og veginum að æðstu visku.

Sé ástæða til að lesa textabrotið hér að framan að skrifum Zhuangzis, kann Eisenstein ekki síður að sækja á þegar það er gaumgæft. Leikstjórinn leitaði á sinni tíð víðar fanga en í Austurlöndum þegar hann þróaði hugmyndir sínar um hvernig skeyta mætti saman það sem heyrir og það sem sést í kvikmyndum. Þegar hann tók markvisst að velta fyrir sér hljómrænni-sjónrænni skeytingu (e. *audio-visual montage*) sótti hann meðal annars til framúrstefnumanna í mál-

38 Sama rit, 147.

39 Zhuangzi, *The Complete Works of Zhuangzi*, 10–11 til dæmis.

40 Sjá til dæmis *Hemings þáttur Áslákssonar*, 58.

aralist og bókmenntum en ekki síður til tónlistar. Formgerð kontrapunktsins – þar sem ein laglína eða *rödd* er látin rekast á aðra ólíka eða aðrar ólíkar – virtist honum leysa ýmsan vanda. Kontrapunktur í prósa og rithöfundar eins og Alexander Púskín og James Joyce veittu honum þá innblástur.⁴¹ Fúgan er form sem gefur kost á margvíslegum kontrapunkti. Joyce nýtti sér hana í *Ódysseifi* (*Ulysses*) og hún átti hug ýmissa málara á fyrstu áratugum 20. aldar, meðal annars manna sem sóttu til kínversku – og reyndar líka japönsku – málverkarollanna.⁴² Því er ekki að undra að Eisenstein hafi notfært sér hana. Formgerð hennar tengdi hann þáposi eða tilfinningavaka en væri slíkur vaki einkenni listaverka áleit hann að viðtakandinn yrði „allt að því frá sér numinn“.⁴³ Á einum stað lýsir Eisenstein því hvernig hann hyggst vinna með fjögurra radda fúgu: Tvær raddanna skyldu sjá um það sem var sett í forgrunn og þar með fígúrir, nærmyndir og ýmiss konar efni bakgrunnsins; hinar tvær skyldu miðla hljóði og tali.⁴⁴ Á þann hátt taldi hann að hljóð og sýn gætu komið áreynslulaust hvort í stað annars og myndað „ýmiss konar kontrapunkt hljóðs og myndar“ (e. *audio-visual counterpoint*).⁴⁵

Tónlistareinkenni eins og kontrapunktur og fúga gegndu því hlutverki hjá Eisenstein að skapa lífræna heild (e. *organic unity*) allra þátta í tilteknu verki og sama átti við um ljós og liti þannig að málið snerist meðal annars um margróddun og samskynjun (e. *synaesthesia*).⁴⁶ Ein af aðferðum hans var að nota bara hið sjónræna til að stuðla að því að lesendur heyrðu tónlist. Hann hafði líka sínar hugmyndir um samskynjun sem hann taldi felast í því að skapa tengsl milli tvenns konar skynjunaráhrifa og sameina ýmsar tilfinningar sem spryttu af mismunandi skynfærum.⁴⁷ En það var að hans viti aðeins eitt sem hrökk til að sameina hið hljóðræna og sjónræna:

41 Um Púskín og Joyce, sjá Eisenstein, *Beyond the Stars*, 473 og 668; um kontrapunkt í *Ódysseifi*, sjá Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 39.

42 Sjá Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 16–30; um kínversku rollurnar, 40–43.

43 Eisenstein, *Nonindifferent Nature*, 27. – Á ensku segir: „bringing the viewer to the point of ecstasy.“

44 Jay Leyda og Zina Voynow, *Eisenstein at work*, 91; samanber einnig Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 70. Nefnt skal að orðin *figúra* og *bakgrunnur* eiga sér rætur í skynheildarsálfræðinni (þ. *Gestaltpsychologie*).

45 Sjá Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 70.

46 Sjá sama rit, 45–78 til dæmis. Eins og bent hefur verið á er orðið *synaesthesia* notað í fleiri en einni merkingu, bæði sem almennt heiti á tiltekinni skynjun manna (til dæmis hljómsýn sem margir telja arfgenga) og sem metafóra um tiltekna listrænar tengingar, samanber Erik Frivold Hanssen, „Eisenstein in Colour“, 221.

47 Samanber Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 142–143.

„Og vitaskuld er það aðeins litur, litur og aftur litur sem er í raun fær um að leysa samsvörunarvandann, að finna almennan samnefnara fyrir hljóð og sýn.“⁴⁸

En þá er komið að því að líta aftur á textabrotið þar sem ummynduninni er lýst:

Í dyrunum birtist sýn sem gerði mig orðlausan leingi síðan. Geislar loft-
ins hafa safnast í depil og þar stendur þessi ummyndun. Sólin skín út og
inn um hárið á henni. Hún horfir á mig augum þar sem saman kemur
blátt og grænt. Síðan sest hún við hljóðfærið.

Ég kem því ekki leingur nákvæmlega fyrir mig hvað hún lék, en ein-
hvern veginn finst mér það hafi verið eitthvað eftir Gade eða Lumbye; eða
var það Hartmann? Kanski var það bara Snödroppen. Lék hún vel? Hún
hafði stórar bláar hendur. Ég set þær efstar handa. Hreyfingin í kroppi
hennar var skyld hægfara sporðaköstum hrokkelsa og sálin í andlitinu á
henni hafði ángan af jarðarberi. Sjaldan hefur nokkur maður hlustað af
jafnandaktugu sálarleysi á spilverk: þetta mætti vera lífið sjálft og endast
jafnleingi og lagið, var ég að óska og vona.⁴⁹

Hér er um að ræða skeytingu í anda fúgunnar og því skal minnt á
að Halldór hafði sérstaka unun af *Das wohltemperierte Klavier* sem
hefur að geyma nótur að 48 prelúdíum og fúgum Bachs; raunar taldi
skáldið að enginn listamaður hefði „vakið hjá [honum] harðari kröfur
um góðan texta“ en þýska tónskáldið.⁵⁰

Ætla má að margir myndu gera ráð fyrir einni rödd í ummynd-
unarfrásögninni, rödd hins fullorðna Álfgríms sem hefði bæði sýn
fortíðar og nútíðar. Strangt tiltekið er röddin líka aðeins ein, rödd
sögumansins af því að Álfgrímur ungi verður málstola andspænis
Blævi (sem er reyndar aldrei nefnd með nafni í brotinu). En *þögn* hans
má einmitt túlka sem aðra rödd er rekst á rödd sögumans rétt eins
og laglínur í fúgunni. Í upphafsefnisgrein textabrotsins er svo farið
þannig með tíðir – horfið frá þátíð til nútíðar – að skilin milli þess

48 Eisenstein, *Beyond the Stars*, 678. – Á ensku segir: „And of course only colour, colour and again colour is really capable of solving the problem of commensurability, of finding a common denominator for sound and vision.“ Sjá einnig Robertson, *Eisenstein on the Audiovisual*, 140.

49 Halldór Kiljan Laxness, *Brökkukotsannáll*, 147.

50 Um Halldór og Bach, sjá Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness*, 30, 759 og 760; tilvitnun, sjá Halldór Laxness „Morgunhugleiðingar um Bach“, 145.

sem segir frá og þess sem sér (sjónbeinandans) verða einkar skýr.⁵¹ Því má til hægðarauka greina Álfgrím í tvær persónur. Enda þótt hinn fullorðni Álfgrímur kynni að sínu leyti „þriðju“ persónuna til sögu er það frekast *sýn* hins unga Álfgríms sem setur hana í forgrunn.⁵² Orðvana geðshræring hans sér í fyrstu aðeins *brot* af líkamanum sem fyrir augu ber, hár og augu. Nærmyndin af stúlkunni verður því áhrifamikil: Öllum „geislum loftsans“ er beint að henni og sólin (ljósið) látin „skína inn og út um“ hárið á henni um leið og litirnir einir eru ráðandi í lýsingunni á augunum, „blátt og grænt“. Áhrifin eru eins og af afstraktmálverki sem ætti ekki að koma unnendum Halldórs á óvart.⁵³ En lesendum er eftirlátið að ákveða hvert verkið er (til dæmis eftir Lyonel Feininger eða Georgia O’Keeffe).⁵⁴

Mynd 5 og 6: Lyonel Feininger: *Seglbátar*, 1929 og Georgia O’Keeffe, *Blá og græn tónlist*, um 1920.

-
- 51 Rödd hins fullorðna sögumanns kemur með athugasemdir um núið sem hinn ungi Álfgrímur getur ekkert vitað um.
- 52 Sögumaður – til dæmis Álfgrímur fullorðinn – sem er líka aðalpersóna í tiltekinni frásögn – til dæmis Álfgrímur ungur – á auðvitað kost á að vera sjálfur sjónbeinir eða fela aðalpersónunni það hlutverk, sjá William F. Edmiston, „Focalization and the First-Person Narrator“, 730 til dæmis.
- 53 Halldór Laxness skrifaði margt um afstraktlist, sjá til dæmis Svavar Guðnason: et udvalg af billeder, Halldór Laxness ritaði inngang, København: Gyldendal, 1968; Hrafnhildur Schram og Michel Seuphor, *Nína: Í krafti og birtu*, Reykjavík: Almenna bókafélagið 1982.
- 54 Hér hefði mátt nefna fleiri, til dæmis Svavar Guðnason, Paul Klee og Vassily Kandinsky. Ástæða er þá til að geta þess að meðal verka Svavars eru þau sem kennd eru við fúgu, sjá Jón Proppé. „Nýja myndlistin: Hvaðan kom Svavar“, 37– 40. Eitt málverka Klees, Fúga í rauðu, kann beinlínis að tengjast tónsmíðum Feiningers sem samdi tónverk með sama nafni, sjá Gage, „Colour at the Bauhaus“, 53. Sjálfur sagði Feininger í bréfi árið 1913 að málverk hans nálgudust æ meir syntesu fúgunnar, sjá Scholz, „Lyonel Feininger, Stilleben mit Pinseln, 1915“. Kandinsky málaði svo mynd árið 1914 sem ber nafnið Fúga en hann hafði samskynjun og lýsti því hvaða hljóðfærum hann tengdi ákveðna liti, til dæmis ljósbláan flautu, dökkbláan sellói og grænt miðtónum fiðlunnar, sjá Dyedra K.C. Just, „Was Kandinsky a Synaesthete?“, 6. O’Keeffe var undir áhrifum frá skrifum Kandinskys, sjá Britta Benke, Georgia O’Keeffe, 1887–1986, 10–11, 20 og 86 til dæmis.

En þá nemur unglingurinn *breyfingu* og þriðja röddin nálgast; stúlkan sest við *hljóðfærið* og túlka má spilverk hennar í framhaldinu sem sérstaka *rödd*. Textabrotið er með öðrum orðum margradda ekki síður en fjögurra radda „fúga“ Eisensteins.

Umskiptin sem verða í textanum með Blævi við *hljóðfærið* beina huga þess sem les frá *mynd* að *hljómi*. Þekki maður til Eisensteins sækir á sú hugsun hans að hljóð og mynd geti hvort um sig komið í annars stað og myndað kontrapunkt. En ekki nóg með það. Nýr árekstur verður milli radda Álfgríms unga og sögumannsins af því að sýn og skynjun unglingsins andspænis *umbverfinu* er fylgt eftir með frásögn af því sem gerist *innra* með sögumanni. Hann setur nú brigðult minni á oddinn – „Ég kem því ekki leingur nákvæmlega fyrir mig hvað hún lék, en einhvern veginn finst mér [...]“. Það styrkir tilfinningu lesandans fyrir uppnámi unglingsins forðum og hún er enn eflað með ýmsum mælskubrögðum sögumanns. Til óstöðuga minnisins vísar hann með samleik *endurtekinnar setningagerðar* (fullyrðinga og spurninga) og *klifun* á einföldum orðum („eða“, „var það“). En makalausast af öllu er þegar hann ýtir undir ímyndunarafl lesenda með *upptalningu* nafna tónskálda og tónverka þannig að ýmsar mótraddir við aðalrödd geti myndast í *huga lesendanna*. Lögin og hljóðmarnir sem kunna að sækja á tengjast sjálfu efni textabrotsins (rómantík í víðum skilningi) en geta líka endurskapað innra með mönnum *hljóð* og *sýn* úr hversdagsveruleika (samanber Lumbye og Snödroppen) og orkað á þann hátt sem kontrapunktur.

Hið óljósa (minnið) eða draumkennda upphafna (reynsla Álfgríms unga) leikur stórt hlutverk í textabrotinu og ekki dregur úr þegar sögumaður spyr: „Lék hún vel?“ Svarið setur brot af líkama stúlkunnar og hreyfingar hennar aftur í forgrunn en kallar á túlkun lesenda með nærmyndinni „stórar bláar hendur“, ekki síst þegar sögumaður bætir við: „Þær set ég *efstar* handa [leturbr. mín].“ Lesendur geta til dæmis litið svo á að hendur stúlkunnar beri af öðrum eða bara séð fyrir sér ótal hendur á himni þar sem þær stóru bláu gnæfa yfir öðrum og kannski líka yfir „brotum“ úr líkama stúlkunnar, hárinu og augunum.

En ein af spurningunum sem rís er: Skiptir litlu máli hvað stúlkan lék – aðeins líkami hennar og það að Álfgrímur ungi er sem uppnuminn? Eða tengir blái liturinn þannig hljóð og sýn að hann

megi kallast „samnefnari“ þeirra – svo að vísað sé til Eisensteins – og um leið dægigerður fyrir tilfinningahita unglingsins og músíktjáningu stúlkunnar? Hvert á þá að sækja hugmyndir um bláa litinn – kannski til Novalis (litur óendanleikans), Jóhanns Sigurjónssonar (litur fjarlægðarinnar og hins „mikilfeinglega“) eða Kandinskys („litur himnanna“)?⁵⁵

Samfélagið virðist í fljótu bragði fjarri ummyndunar-skeytingunni en kemur þó við sögu í krafti undirfurðulegra tengsla við það sem á undan er gengið. Kátlega líkingin sem jafnar hreyfingu Blævar við *sporðaköst* „hrokkelsa“ tengist með skeytitækninni kaflanum „Morgunn eilífdar: endir“. Álfgrímur fær að vita í „Morninum“ að gamla fólkið í Brekkukoti ætli að kosta hann til mennta þannig að

Mynd 7: Vassily Kandinsky, Blá mynd, 1924

hann rói ekki frammar til fiskjar með afa sínum. Kynþroskaskeið hans, sem markar reynsluna af ummynduninni, verður þar með að sínu leyti hliðstætt samfélagsbreytingum eða kímilegar: táknrænt fyrir þær. Gamalt bænda- og útróðrarsamfélag er að taka stakkaskiptum; jafnvel börn múgamanna hætta róðrum og menntast svo að lesendur ættu að átta sig á að unglingurinn Álfgrímur muni þroskast inn í annars konar samfélag. En þjóðfélagshættirnir sem hann ólst upp við og félagslega umhverfið marka hugmyndaheim hans fullorðins eins og kemur fram í „hrokkelsa“-líkingunni.

Í „Morni eilífdar“ segir meðal annars um hvörfin í lífi Álfgríms: „Þessir mornar þegar við vorum að vitja um hrokkelsin á Skerjafirði, og þeir voru í raun og veru allir einn og sami morguninn, altíeinu eru þeir fölnaðir: kínversku bókinni þinni lokað.“⁵⁶

55 Um Novalis, sjá Simone Malaguti, „Die Suche nach dem Glück in der deutschen Literatur“, 209–210; um mikilfengleika, sjá Halldór Kiljan Laxness, „Kjarval“, 35. Kandinsky hneigðist til guðspeki og sótti bæði til Annie Besant, Charles Leadbeaters og Rudolphs Steiner í túlkun sinni á litum, sjá Jay Johnston, „Theosophical Bodies“, 159. Um bláa litinn segir Kandinsky meðal annars í sviðsverkinu *Gula hljóðinu*: „Því dýpra sem það bláa verður því sterkar kallar það manninn að hinu óendanlega, vekur í honum þrá eftir hinu hreina og loks hinu yfirnáttúrliga. Það er litur himnanna [...]“ Hér eftir R. J. Cardullo, „Gesamtkunstwerk, Synesthesia, and the Avant-Garde“, 18. Á ensku segir: „The deeper the blue becomes, the more strongly it calls man toward the infinite, awakening in him a desire for the pure and, finally, for the supernatural. It is the color of the heavens [...]“

56 Halldór Kiljan Laxness, *Brekkukotsamáll*, 133.

Það liggur beint við að tengja kínversku bókina daðismanum – menn geta til dæmis séð fyrir sér þýðingu Lin Yutang's á kínverskri speki,⁵⁷ – en hún opnast sem í sjónhending aftur í textabrotinu um ummyndunina. Þegar „hendur“ Blævar birtast í nærmynd, þokast ekki bara líkami hennar og ákveðnar hreyfingar í forgrunn heldur líka hljóð af því að sögumaður tekur markvisst að bregða fyrir sig tilteknu stílbrigði. Endurtekning *b* („hendur“, „handa“, „Hreyfingin“, „hrokkelsa“ „hægfara“) veldur því að hjá lesanda getur risið tilfinning af samtengingu með blæstri (hljóðið -h; óraddað -r). Það má útleggja svo að ítrekuð sé sú hugsun Zhuangzis sem skín af „hrokkelsa“-líkingunni að vegurinn (ferlið) tengi hvaðeina saman. En ekki er heldur útilokað að díalektík sækji á þá sem þekkja til Eisensteins og Marx: Þjóðfélagsbreytingar „blása“ burt því sem var þannig að fyrirbæri eru ekki bara eitthvað heldur verða eitthvað allt annað.

Halldór, Konfúsíus og Zhuangzi: Samræming nafna, persónur, sjálfsmynd og díalektík

Meðal þekktra hugmynda Konfúsíusar er svokölluð „leiðrétting nafna“ (*zheng ming; e. rectification of names*) sem ætti kannski fremur að kalla samræmingu nafna enda þótt „leiðrétting“ sé það viðtekna.⁵⁸ Orðið *nǐfn* er í víðri merkingu og tekur jafnt til sérnafna sem samnafna, hugtaka, titla og félagslegra vensla. Skrif Konfúsíusar um leiðréttinguna hafa oft verið útlögð þannig að hún gæti bætt stjórnsýslu; fullkomið samræmi ætti að vera með nöfnum og athöfnum, þannig að sá sem væri konungur hagaði sér einatt eins og konungur og sinni á þann hátt siðrænu kröfunum sem nafnbótinni fylgdu. En reyndar átti það ekki að hrökkva til; samræmið þurfti líka að ná til sjálfsmyndar konungsins, vera inngróið í hann ef svo má segja.⁵⁹ Málið fór þar með að snúast um hvenær menn væru að gera sér hlutina upp og hvenær ekki.

57 Hér sem víðar má túlka á mismunandi hátt. „[K]ínverska bókinn“ gæti átt við skrif hvors um sig Laozis og Zhuangzis en hugsanlega líka annað.

58 Sarah A. Mattice, „On ‘Rectifying’ Rectification“, 251.

59 Sjá Hans-Georg Moeller og Paul J. D'Ambrosio, *Genuine Pretending*, 18.

Zhuangzi leit aftur á móti svo á að það væri ekki bara óheppilegt að menn væru sífellt að gruna sjálfa sig og aðra um græsku í siðgæði heldur gæti samræmiskrafa Konfúsíusar leitt til þveröfugrar niðurstöðu við það sem ætlunin væri. Fyrir vikið gerði Zhuangzi sér einatt leik að kröfunni; paróderaði þekktar persónur – til dæmis vitringinn og þrjótinn – og sýndi ósamræmi milli nafns þeirra og hlutverksins sem þeim var allajafna ætlað. Hann gaf líka ráðamönnum kímileg nöfn og sagði frá andhetjum sem vitnuðu um fullkomið samræmi milli nafns og sjálfsmýndar.⁶⁰

Í þeim þremur bókum Halldórs sem ég nefndi fyrr vinnur hann oft með „leiðréttingu nafna“. Það á sérstaklega við um *Gerplu* þar sem hann fer líkt að og Zhuangzi og dregur fram ósamræmi nafna og gerða, en þá til að afhjúpa hernaðarhyggju og tengsl hennar við auðhyggju. En hér ætla ég aðeins að halda mig við örfá dæmi um titla og nöfn á persónum og hvernig Halldór samþættir þanka aust-rænu spekinganna vestrænum hugmyndum og menningaráhrifum. Líta má fyrst á smámuni úr *Atómstöðinni*. Þar er guðinn og skáldið Benjamín svo örvilnað vegna atómsprengjanna í Hiroshima og Nagasaki að hann hefur fátt að segja áheyrendum sínum annað en „ó tata bomma, tomba ata mamma“ og annað í þeim dúr. Organistinn titlar hann sem „atómskaldið“ og stungið hefur verið upp á að fyrirmynd Benjamíns sé Jónas Svafár.⁶¹ Um orðið „atómskald“ hafa menn einkum rætt með hliðsjón af hérlendum veruleika. Þeir hafa til dæmis sagt að það sé nýsmíði Halldórs og upphaflega skammaryrði um ákveðinn hóp íslenskra formbyltingarskálda.⁶² En ef nafngiftin er skoðuð í víðara samhengi má vera að hún sé bara þýðing og þá kann hún að orka á annan hátt.

Árið 1939 samdi Stefan Zweig fyrirlestur fyrir PEN-þing sem hann nefndi „Die Geschichte als Dichterin“ eða Sagan sem skáldkona. Þingið var aldrei haldið en lesturinn var gefinn út í Stokkhólmi árið 1943 – árið eftir að Zweig framdi sjálfsmorð af einskærri örvæntingu andspænis uppgangi fasismans. Í fyrirlestrinum segir Zweig að hinn kaldi fræðimaður verði að hafa innra með sér „ein Atom Dichter“

60 Samanber sama rit, 19, 121 og 196–197 til dæmis.

61 Orðið „atómskaldið“, sjá Halldór Kiljan Laxness, *Atómstöðin*, 29; um fyrirmynd Benjamíns, sjá Jón Óskar, *Gangstéttir í rigningu*, 144.

62 Um atómskald sem nýsmíð, sjá Kendra Wilson. „Splitting the atom“, 55; um atómskald sem skammaryrði, sjá Jón Óskar, *Gangstéttir í rigningu*, 144.

eða „atómskáld“, sjáanda sem geti miðlað hinu myndræna og gert það lifandi.⁶³ Ef Halldór er með orðinu atómskáld að vinna með orð Zweigs, leggur hann ekki bara nýjan skilning í það og fellir það í nýtt samhengi heldur skapar hann samræmi milli titils persónunnar sem hann lýsir og athafna hennar eða verka. Og þá verður nafngiftin atómskáld varla einbert skammaryrði, þótt lýsingin á skáldskap Benjamíns sé ískrandi írónísk. Í samtali við texta Stefans Zweig og í ljósi örlaga hans orkar titillinn kannski frekast sem sársaukafullt ákall til skálda um að miðla reynslu sem komi öðrum að gagni; skapa annað samfélag en það sem veldur því að menn svipta sig lífi fremur en að bíða þess sem verða vill.

Dæmi þar sem öðruvísi er unnið með leiðréttingu nafna má taka úr *Gerplu*. Þar eru Þormóður og Kolbrún vina hans bæði tvö látin breyta nöfnum sínum þegar þau hittast á Grænlandi. Breytingin er í samræmi við hlutverkið sem þau ætla sér í framhaldinu; Kolbrún tekur sér nafnið „Sigurfljóð“ en Þormóður kveðst heita „Vígfús“. En í *Gerplu* fæst ekki samræmi milli nafns og athafna, ekki frekar en hjá Zhuangzi: Í orustunni á Stiklastað gerist Þormóður fráhverfur konungsþjónustu og tekur ekki þátt í vígaferlum; í staðinn er hann sjálfur veginn. Kolbrún hefur sitt fram þegar múgamenn sigrast á herjum Ólafs digra. En í orustu þeirra lætur hún drepa „yndi sitt“, Kolbrúnarskáldið sjálft, óafvitandi að hann hefur hafnað konungi og horfst í augu við þá lífsblekkingu að hernaður valdsmanna og erindreka þeirra sé eftirsóknar- og aðdáunarverður.⁶⁴ Þau bíða þar með bæði hrapallegan ósigur jafnframt því sem þau vinna sína sigra. Díalektíkina í frásögninni af Þormóði á Stiklastað hef ég tengt orðum Walters Benjamin: „Í krafti þess sem á sér enga von verður vonin okkar“ og Bertolts Brecht: „Af hörmungum höfum við reynslu okkar“ – og þar með lagt áherslu á marxíska hugsuði og áhrif frásagnarinnar á lesandann.⁶⁵ En henni má einnig lýsa með því að vísa til díalektíkur daóismans. Reyndar er díalektík aldrei nefnd á nafn hjá Zhuangzi. Kínverskur heimspekingur bar þó þankagang hans og greiningaraðferð strax á fyrri hluta 20. aldar að hegelskri og

63 Stefan Zweig, „Die Geschichte als Dichterin“, 354.

64 Oscar Wilde, „Kvæðið um fangann“, 10.

65 Bergljót Kristjánsdóttir, „Um beinfætta menn og bjúgfætta, kiðfætta, kríngilfætta og tindilfætta“, bls. 298.

marxískri díalektík.⁶⁶ Sagt hefur verið að meginmunurinn á Marx-Hegels-díalektík og daóískri sé að sú síðarnefnda geri ekki aðeins ráð fyrir díalektísku sambandi andstæðna eins og konungur – þjónn, þar sem hvor einingin skilyrðir eða getur af sér hina; hún reikni líka með svokallaðri „samforsendu“ innra með móthverfunni sjálfri.⁶⁷ Þar með væru samfélagsaðstæðurnar einar ekki bara undir heldur það sem með persónunum býr; konungurinn í þjóninum og þjónninn í konunginum. Ljóst er að á fundi Þormóðs og Ólafs digra við lok *Gerplu* breytist „samforsendan“ þegar Þormóður fylgist með orðræðu Ólafs og gildin öll og viðmiðin sem skáldið er alið upp við verða að engu. Þormóður breytist þar með innan frá sem „samfélagsleg hugvera“ – svo að vísað sé til Stuarts Hall – en sú vera „myndast í samspili við ‚aðra sem skipta [einstaklinginn] máli‘ og miðla til hans gildum, merkingum og táknum – menningu – þess heims sem hann eða hún byggir“.⁶⁸ Niðurstöðu bókarinnar má því túlka sem hvatningu til lesenda um að þeir geri sjálfir upp við gildi og viðmið samfélagsins – áður en það er of seint.

En mig langar til að enda á *Brekkukotsannál* eins og ég byrjaði. Gagnrýni Zhuangzis á leiðréttingu nafna tengist afstöðu daóismans til sjálfsins. Zhuangzi hvetur menn til að gleyma sjálfum sér þannig að þeir skynji ekki sjálfið.⁶⁹ Í *Brekkukotsannál* eru persónur sem bera ekki *sefnöfn* og hafa hugann lítt við sjálfar sig. Til þeirra er vísað með *samnöfnum* sem segja til um hlutverk þeirra, samanber „ömmu“ og „eftirlitsmanninn“.⁷⁰ Ef marka má Björn í Brekkukoti er amma helsti hvatamaður þess að Álfgrímur er settur til mennta.⁷¹ Þegar Gúðmúndsensbúð hefur seinna látið piltinn fá yfirlýsingu þess efnis að hún muni styrkja hann til frekara náms er ekki annað að sjá en amma standi fyrir því að Álfgrímur skili pappírnum. Hún færir honum líka tíðindin um að Björn ætli að selja jörð sína til að kosta hann til náms. Og sé hugsað um samræmið milli „nafns“ ömm-

66 Sjá, Fung Yu-Lan, *A History of Chinese Philosophy* 2, 212. Bókin kom fyrst út á kínversku árið 1934.

67 Lily HM. Ling, „Worlds beyond Westphalia“, 559.

68 Stuart Hall, „The Question of Cultural Identity“, 275. Á ensku segir: „the sociological subject [...] was formed in relation to ‘significant others’, who mediated to the subject the values, meanings and symbols – the culture – of the worlds he/she inhabited.“

69 Um þetta efni, sjá til dæmis Wang, „Forgetting oneself or personal identity in relation to time and otherness in the Zhuangzi“, 53.

70 Halldór Kiljan Laxness, *Brekkukotsannál*, 7 og 95.

71 Sama rit, 134–135.

unnar, hlutverks hennar og sjálfsmyndar, reynist það eiturfyndið í sögulegu ljósi. Lýsinguna á ömmu má útleggja svo að hún eigi við alla mennina sem lýst er þannig hjá Zhuangzi: „Fullkomni maðurinn hefur sjálfið að engu; heilagi maðurinn hefur afrek að engu; hinn sanni spekingur hefur orðstír að engu.“⁷² Í sömu mund er amma, rétt eins og Björn í Brekkukoti, andstæðingur markaðsþjófðfélagsins og vill ekki að hennar uppeldi komist til manns í krafti annars en vinnu múgamanna.

Atómstöðin, Gerpla og *Brekkukotsannáll* enda síst af öllu í svart-nætti. Þormóður gengur burt frá konungi og alþýðan vinnur sigur á Stiklastað; Uglya neitar að verða „keypt maddama“ ríkismanns og stefnir að því að verða „[m]aður með mönnum“ en Álfgrímur kemst til mennta og segir sögu sem sýnilega á að ýta undir að lesendur breyti sjálfum sér og samfélaginu.⁷³ Þegar upp er staðið má því segja að öfugt við Stefan Zweig hafi Halldór neitað að gefa upp vonina um réttlátara samfélag í bókunum þremur. Kannski styrktist von hans um betri lesendur og þar með gagnrýnni þjófðfélagsþegna vegna díalektíkur Zhuangzis og afstöðu hugsuðarins gamla til tungumálsins. En sennilega skipti flæðið í daðismanum líka nokkru: Vatnið sem kemur öllu og öllum til góða en á ekki í samkeppni við neitt og endar þó með að hola steinin með mýkt sinni.⁷⁴

Lokaorð

Það eru ekki ný tíðindi að ólíkir hugmyndastraumar mætist í verkum Halldórs Laxness og heldur ekki að hann hafi endurnýjað á fimmta og sjötta áratugnum aðferðir sínar við að segja frá. Um hvort viðfangsefnið fyrir sig, samfélagsgagnrýni og daðisma í

72 *The Wisdom of China and India*, 631. Á ensku segir: „The perfect man ignores self; the divine man ignores achievement; the true Sage ignores reputation.“ Þýðingin er aðeins önnur í *Das Buch der daoistischen Weisheit*. Þar segir: „Der vollkommene Mensch befreit sich vom Selbst, der geistige Mensch bleibt ohne Verdienst, der weise Mensch strebt nicht nach Ruhm“ (14) eða: Fullkomni maðurinn losar sig undan sjálfinu, andans maðurinn vinnur án launa, vitringurinn sækist ekki eftir orðstír.“

73 Halldór Kiljan Laxness, *Atómstöðin*, 239.

74 Samanber Lin, *The Wisdom of China and India*, 586, 601 og 622.

Brekkukotsannál, *Atómstöðinni* og *Gerplu*, hafa líka ýmsir skrifað.⁷⁵ En Zhuangzi kemur þar ekki við sögu, hvorki einn né í fylgd Eisensteins og manna eða verka sem sá leikstjóri hreifst af. Ég veit heldur ekki til þess að nafngiftir í skáldsögum Halldórs hafi verið tengdar Konfúsíusi og Zweig. Því vona ég að mér hafi tekist að bæta ögn við skilning á aðferðum Halldórs um miðja síðustu öld og þar með viðhorfum hans til máls, lesenda og samfélags. Dragi menn í efa að Halldór hafi nýtt sér Zhuangzi af því að hann nefnir hann hvergi, skal minnt á að Nóbelskaldið var ólíkindatól og sá ekki alltaf ástæðu til að geta matarholanna sem urðu á vegi hans. Eins og ég benti á fyrir ríflega þremur áratugum kannaðist hann til dæmis ekki við að hafa lært nokkurn skapaðan hlut af Bertolt Brecht þegar Matthías Johannessen ræddi við hann snemma á áttunda áratug síðustu aldar. Fáeinum árum seinna sagðist hann aftur á móti, í viðtali við þýskan blaðamann, kannski bara hafa lært af einum þýskum samtímahöfund, Brecht. Hann nefndi þá sérstaklega ljóð Brechts og leikrit en auðvelt er að leiða rök að því að frásagnir Brechts hafi ekki síður reynst honum lærdómsríkar.⁷⁶

HEIMILDIR

- Asma, Stephen T. *The Evolution of Imagination*. Chicago: University of Chicago Press, 2021.
- Banu, Georges. „Mei Lanfang. A Case Against and a Model for the Occidental Stage“. Ella L. Wiswell og June V. Gibson þýddu. *Asian Theatre Journal* 3 (1986): 153–178.
- Benke, Britta. *Georgia O’Keeffe, 1887–1986: Flowers in the Desert*. Taschen, 2000.
- Bergljót [Soffía] Kristjánsdóttir. „Um beinfætta menn og bjúgfætta, kiðfætta, kríngilfætta og tindilfætta“. *Tímarit Máls og menningar* 49 (1988): 283–300.
- . „Of Heroes and Cods’ Heads: Saga Meets Film in Gerpla“. *Scandinavian Canadian Studies* 26 (2019): 165–180.
- „Bókafregn“. *Fjöltnir* 7 (1844): 71–104.

---

75 Hér skal fátt eitt talið, sjá til dæmis Peter Hallberg „Litla bókin um sálna og Halldór Laxness“; Sigfús Daðason, „Athugasemdir um Brekkukotsannál“; Erik Sønnerholm, *Halldór Laxness*; Aldo Keel, *Innovation und Restauration. Der Romancier Halldór Laxness seit dem Zweiten Weltkrieg*, Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1981.

76 Samanber Bergljót Kristjánsdóttir, „Um beinfætta menn og bjúgfætta, kiðfætta, kríngilfætta og tindilfætta“, 283. Nefnt skal að grunnur þessarar greinar er fyrirlestur fluttur á málþinginu *Skáldið, taúð og dulspekin*, 16. október 2021.

- Bókav[er]slun] Hannesar Jónassonar. „Eva’s Filmsrómanar“. *Einberji* 11, 17. ágúst 1933: 3.
- Budriünaitè, Agnè. „The Tension Between Illusion and Reality in Zhuangzi’s ‘Dream of the Butterfly’: Philosophical Analysis of Western Reception“. *The Polish Journal of Aesthetics* 32 (2014): 137–151.
- Cardullo, R. J. „Gesamtkunstwerk, Synesthesia, and the Avant-Garde: Wassily Kandinsky’s The Yellow Sound as a Work of Art“. *Hermeneia* 18 (2017): 5–21.
- Chen, Shan. „The Imaginative Impulse: Philosophies of Film and Chinese Aesthetic Sensibilities“. *Journal of Chinese Film Studies* 1 (2021): 399–414.
- Chuang, Tsü. *Mystic, Moralist, and Social Reformer*. Herbert A. Giles þýddi. London: Bernard Quaritch, 1889. The Project Gutenberg Ebook, <https://www.gutenberg.org/files/59709/59709-h/59709-h.htm>.
- . *The Writings of Chuang Tzu*. James Legge þýddi. Oxford: Oxford University Press, 1891.
- Chuangtse. *Den äkta urkunden*. Erik Folke þýddi. Stokkhólmi: Birkagårdens förlag, 1924.
- D’Ambrosio, Paul J. „Reading the Zhuangzi Playfully: Stepping Back from ‘Ancient Chinese Wisdom’“. *Asian Philosophy* 30 (2020): 214–229.
- Dschuang Dsi. *Das Wahre Buch vom südlichen Blütenland*. Þýdd og skýrð af Richard Wilhelm. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1912.
- Döblin, Alfred. „An Romanautoren und ihre Kritiker.“, *Der Sturm* 1 (1913): 17–18. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/sturm1913_1914/0021/image,info. Sótt 4. janúar 2023.
- . *Die drei Sprünge des Wang-lun. Chinesischer Roman*. Berlín: S.Fischer Verlag, 1916.
- Edmiston, William F. „Focalization and the First-Person Narrator: A Revision of the Theory“. *Poetics Today* 10 (1989): 729–744.
- „Egils saga Skalla-Grímssonar“. *Íslendingasögur, Íslendingaþættir: Heildarútgáfa*. Ritstj. Aðalsteinn Eyþórsson o.fl., 3–153. Reykjavík: Saga forlag, 2018.
- Eisenstein, Sergei. „A Dialectic Approach to Film Form“. *Film Form: Essays in Film Theory*. Jay Leyda þýddi og ritstýrði, 45–63. New York og London: Harcourt Brace Jovanovich, 1969.
- . *Beyond the Stars: The Memoirs of Sergei Eisenstein*. Ritstj. Richard Taylor. William Powell þýddi. London og Calcutta: BFI og Seagull Books, 1995
- . „Lögmál kvikmyndalistar og myndtáknid.“ Þýtt af Árna Bergmann. *Áfangar í kvikmyndafræðum*. Ritstj. Guðni Elísson, 1–12. Reykjavík: Forlagið/Edda-útgáfa, 2003.
- . *Nonindifferent Nature: Film and the Structures of Things*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- „Elucidarius.“ *Þrjár þýðingar lærdar frá miðöldum*. Gunnar Harðarson bjó til prentunar, 43–120. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1989.
- Fung, Yu-Lan. *A History of Chinese Philosophy 2: The Period of Classical Learning (From the Second Century B.C. to the Twentieth Century A.D.)*. Derk Bodde þýddi. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Gage, John. „Colour at the Bauhaus“. *AA Files* 2 (1982): 50–54.
- Hall, Stuart. „The Question of Cultural Identity“. *Modernity and Its Futures*, ritstj.

- Stuart Hall, David Held og Tony McCrew, 273–316. Cambridge: Polity Press og The Open University, 1992.
- Hallberg, Peter. „Litla bókin um sálina og Halldór Laxness“. *Tímarit Máls og menningar* 23 (1962): 119–131.
- . „Halldór Laxness á krossgötum“. *Tímarit Máls og menningar* 29 (1968): 37–82.
- Halldór Guðmundsson. *Halldór Laxness: Ævisaga*. Reykjavík: JPV, 2004.
- Halldór Kiljan Laxness. „Höfundurinn og verk hans“. *Vettvangur dagsins: Ritgerðir*, 465–474. Reykjavík: Heimskringla, 1942.
- . „Bókin um veginn. Lao Tse: Taoteking eða Bókin um dyggðina og veginn. Íslenskað hefur S. Sørensen. Reykjavík 1942. Helgiritauðgáfan“. *Sjálfsagðir blutir: Ritgerðir*, 141–145. Reykjavík: Helgafell, 1946.
- . *Atómstöðin*. Reykjavík: Helgafell, 1948.
- . *Gerpla*. Reykjavík: Helgafell, 1952.
- . „Kjarval“. *Dagur í senn: Ræða og rit*, 27–43. Reykjavík: Helgafell, 1955.
- . *Brekkukotsannáll*. Reykjavík: Helgafell, 1957.
- Halldór Laxness. „Morgunhugleiðingar um Bach (við flutning Erlíngs Blöndals Bengtson á hnéfiðlu-samstæðum Bachs)“. *Upphaf mannúðarstefnu*, 135–146. Reykjavík: Helgafell, 1965.
- . „Formálsorð“. *Bókin um veginn*, 2. útgáfa. Jakob Jóhannesson Smári og Yngvi Jóhannesson þýddu, 5–12. Reykjavík: Stafafell, 1971.
- Hanssen, Eirik Frivold. „Eisenstein in Colour“. *Konsthistorisk tidskrift* 43 (2004): 212–227.
- Hemings þáttur Áslákssonar*. Útg. Gillian Fellows Jensen. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1962.
- Járnsíða og Kristinréttur Árna Þorlákssonar*. Útg. Haraldur Bernharðsson, Magnús Lyngdal Magnússon og Már Jónsson. Reykjavík: Sögufélag, 2005.
- Jiang, Tao. „Two Notions of Freedom in Classical Chinese Thought: The Concept of Hua 化 in the Zhuangzi and the Xunzi“. *Dao* 10 (2011): 463–486.
- Johnston, Jay. „Theosophical Bodies Healing Therapies“. *Handbook of New Religions and Cultural Production*. Ritstj. Carole M. Cusack og Alex Norman, 153–170. Leiden og Boston: Brill, 2012.
- Jones, Mostyn W. „Inadequacies in Current Theories of Imagination“. *The Southern Journal of Philosophy* 33 (1995): 313–333.
- Jón Óskar. *Gangstéttir í rigningu: Líf skálda og listamanna í Reykjavík*. Reykjavík: Íðunn, 1971.
- Jón Proppé. „Nýja myndlistin: Hvaðan kom Svavar“. Ásdís Ólafsdóttir, Hanna Guðlaug Guðmundsdóttir og Jón Proppé, *Íslensk listasaga* 3, 26–51. Reykjavík: Forlagið, 2011.
- Just, Dyedra K. C. „Was Kandinsky a Synaesthete? Examining His Writings and Other Evidence“. *Multisensory Research* 30 (2017): 1–14.
- Keel, Aldo. *Innovation and Restauration: Der Romancier Halldór Laxness seit dem Zweiten Weltkrieg*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1981.
- Komjathy, Louis. „Teachings of the Venerable Masters: Laozi and the Daode jing“. *A Companion to World Literature*. Ritstj. Ken Seigneurie. New York: John Wiley & Sons, 2020.

- „Landnámabók“. *Íslendingabók. Landnámabók* I. Útg. Jakob Benediktsson, 29–397. Reykjavík: Hið íslenska fonritafélag.
- Lao-tse. *Bókin um veginn*. Jakob Jóh. Smári og Yngvi Jóhannesson þýddu, Yngvi Jóhannesson ritaði eftirmálann. Reykjavík: Bókaverzlun Guðmundar Gamalíelssonar, 1921.
- Laozi. *Ferlið og dyggðin*. Ragnar Baldursson þýddi og ritaði inngang. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010.
- Leyda, Jay og Zina Voynow. *Eisenstein at Work*. New York: Pantheon Books, 1982.
- Lin, Yutang (ritstj.). *The Wisdom of China and India*. New York: Random House, 1942.
- Ling, Lily HM. „Worlds beyond Westphalia: Daoist dialectics and the ‘China threat’“. *Review of International Studies* 18 (2013): 549–568.
- Liu, Xiaogan. „Textual Issues in the Zhuangzi“. *Dao Companion to Daoist Philosophy*. Xiaogan Liu þýddi, 129–157. Dordrecht: Springer, 2015.
- Lu, Xing. *Rhetoric in Ancient China, Fifth to Third Century, BCE: A Comparison with Classical Greek Rhetoric*. Columbia: University of South Carolina Press, 1998.
- Malaguti, Simone. „Die Suche nach dem Glück in der deutschen Literatur: Zur Bedeutung der blauen Blume in Novalis’ Heinrich von Ofterdingen“. *Pandaemonium Germanicum. Revista de Estudios Germanísticos* 9 (2005): 207–225.
- Mattice, Sarah A. „On ‘Rectifying’ Rectification: Reconsidering Zhengming in Light of Confucian Role Ethics“. *Asian Philosophy* 20 (2010): 247–260.
- Morrow, Carmine M. „Metaphorical Language in the Zhuangzi“. *Philosophy Compass* 11 (2016): 179–188.
- Möller [Moeller], Hans-Georg. „Zhuangzi’s ‘Dream of the Butterfly’: A Daoist Interpretation“. *Philosophy East and West* 49 (1999): 439–450.
- og Paul J. D’Ambrosio. *Genuine Pretending: On the Philosophy of the Zhuangzi*. [stafræn útgáfa]. New York: Columbia University Press, 2017.
- „Ólafs saga Tryggvasonar.“ *Heimskringla* I, ritstj. Bergljót S. Kristjánsdóttir o.fl., 149–252. Reykjavík: Mál og menning 1991.
- Robertson, Robert. *Eisenstein on the Audiovisual: The Montage of Music, Image and Sound in Cinema*. New York: Bloomsbury Publishing, 2011.
- Scholz, Dieter. „Lyonel Feininger, Stilleben mit Pinseln: Objektbeschreibung.“ Staatliche Museen zu Berlin, Nationalgalerie: Staatliche Museen zu Berlin, Nationalgalerie. <https://recherche.smb.museum/detail/959793/stilleben-mit-pinseln>. Sótt 5. janúar 2023.
- Serrano, Richard. *Neither a Borrower: Forging Traditions in French, Chinese and Arabic Poetry*. Abingdon og New York: Routledge, 2017.
- Sigfús Daðason. „Athugasemdir um Brekkukotsannál“. *Tímarit Máls og menningar* 19 (1958): 150–172.
- Sigurður Blöndal. „Nokkur orð um kvikmyndalist“. *Birtingur* 2 (1954): 47–49.
- Sigurður Jón Ólafsson. „Sergei Eisenstein“. *Birtingur* 13 (1967): 38–45.
- Smith, Timothy Lawrence. *The Language of Paradox and Poetics: A Comparative Study of Zhuangzi and Kierkegaard*. [Doktorsritgerð]. Miami: Miami University, 2008.

- Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands*. <https://www.althingi.is/lagas/151c/1944033.html>. Sótt 3. febrúar 2023.
- Sveinn Sigurðsson. „Nýjar erlendar bækur. Ritsjá“. *Eimreiðin* 50 (1944): 239–240.
- Sønderholm, Erik. *Halldór Laxness. En monografi*. Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1981.
- Ueno, Toshiya. „War and Anime in the Age of Machine-Oriented Ontology: The Case of OSHII Mamoru“. *The Bulletin of the Faculty of Representational Studies* 16 (2016): 21–31.
- van Wert, William F. „Eisenstein and Kabuki“. *Criticism* 20 (1978): 403–420.
- Wang, Youru. „Forgetting Oneself or Personal Identity in Relation to Time and Otherness in the Zhuangzi“. *Asian Philosophy* 32 (2022): 52–72.
- . *Linguistic Strategies in Daoist Zhuangzi and Chan Buddhism: The Other Way of Speaking*. New York: Routledge, 2003.
- Wenning, Mario. „Daoism as Critical Theory“. *Comparative Philosophy* 2 (2011): 50–71.
- Wilde, Oscar. „Kvæðið um fangann, (The Ballad of Reading Gaol)“. Magnús Ásgeirsson þýddi. *Rauðir pennar* 3 (1938). Reykjavík: Mál og menning: 9–31.
- Wilson, Kendra. „Splitting the Atom: Lexical Creativity and the Image of the Icelandic Atom Poets“. *Orð og tunga* 20 (2018): 39–66.
- Yip, Wai-lim. „Translating Chinese Poetry: The Convergence of Languages and Poetics. A Radical Introduction“. *Chinese Poetry, Revised: An Anthology of Major Modes and Genres*. Wai-lim Yip þýddi og ritstýrði, 1–28. Durham og London: Duke University Press, 1997.
- Zhang, Hui. *Dissoziation–Assoziation–Totalität in Montagewirbeln: Eine komparatistische Untersuchung der Montagetechnik in Alfred Döblins Montageroman Berlin Alexanderplatz im Licht der daoistischen “zhiyan”-Sprachphilosophie Zhuangzis*. [Doktorsritgerð] Heidelberg: Ruprecht-Karls-Universität, 2017.
- Zhuang zi. *Vegurinn og dygðin: Valkaflar úr bókinni Zhuang zi*. Skúli Magnússon þýddi. Reykjavík: Menningarsjóður, 1969.
- Zhuangzi. *A New Translation of the Sayings of Master Zhuang as Interpreted by Guo Xiang*. Richard John Lynn þýddi. New York: Columbia University Press, 2022.
- . *Das Buch der daoistischen Weisheit*. Viktor Kalinke þýddi. Ditzingen: Reclam, 2019.
- . *The Complete Works of Zhuangzi*. Burton Watson þýddi. New York: Columbia University Press, 2013.
- . *Zhuangzi*. Library of Chinese Classics. Wang Rongpei þýddi á ensku. Þýdd á nútímakínversku af Qin Xuqing og Sun Yongtang. Changsha: Hunan People’s Publishing House, 1999.
- Zweig, Stefan. „Die Geschichte als Dichterin“. *Zeit und Welt: Gesammelte Aufsätze und Vorträge 1904–1940*. Richard Friedenthal gaf út og ritaði eftirmála, 363–388. Stokkhólmi: Bermann-Fircher, 1943.

MYNDASKRÁ

Mynd 1: Milli tveggja lesta, 1944.

Mynd 2: Zhuangzi, af *Wikipedia*.

Mynd 3: Gaddavír.

Mynd 4: *Ljóðaritning (Sbi jing)*, af *Wikipedia*.

Mynd 5: Lyonel Feininger, *Seglbátar*, 1929

Mynd 6: Georgia O'Keeffe, *Blá og græn tónlist*, um 1920.

Mynd 7: Kandinsky, *Blá mynd*, 1924.

ÚTDRÁTTUR

„yfirstöplun [...] heilagra vébanda“. Um daóisma,
samfélag og endurnýjun frásagnarinnar í fáeinum
verkum Halldórs Laxness

Í greininni er fjallað um hvernig Halldór Laxness nýtir kynni sín af einum anga heimsmenningarinnar, austrænum fræðum, um miðbik síðustu aldar. Þá umblytir hann eigin skáldskaparaðferðum og miðar þær við að virkja lesendur jafnframt því sem hann rýnir í samfélagsmál, ekki síst til að draga fram veikleika kapítalískrar samfélagsgerðar. Sjónum er beint að daóismanum öðru fremur og leitast við að leiða rök að því að Halldór hafi ekki aðeins kynnst honum við lestur *Bókarinnar um veginn* heldur hafi hann þekkt til skrifa heimspokingsins Zhuangzis. Einnig er vikið að kvikmyndaleikstjóranum Sergei Eisenstein, sem einhvers konar samnefnara allra þeirra höfunda og listamanna sem sóttu til austrænna fræða á fyrri hluta tuttugustu aldar. Sýnt er að áþekkar aðferðir megi sjá í verkum hans og Halldórs. Loks er drepíð á hugmynd Konfúsíusar um „leiðréttingu nafna“ og tíndur til vitnisburður um hvernig Halldór vinnur með hana; þá er í einu tilviki bent á hugsanleg tengsl við skrif Stefans Zweig. Dæmin eru einkum tekin úr *Brekkukotsannál* en í umræðu um „leiðréttingu nafna“ einnig úr *Gerplu* og *Atómstöðinni*.

Lykilorð: Halldór Laxness; austræn fræði; skáldskaparaðferðir; samfélag; Eisenstein

ABSTRACT

„climbing over [...] sacred boundary-fences“: On
 Daoism, Society and the Renewal of the Narrative
 in Halldór Laxness’s *The Fish Can Sing; The
 Atomstation* and *Happy Warriors / Wayward Heroes*

This paper deals with the way Halldór Laxness uses his knowledge of one particular branch of world culture, Eastern wisdom, in the middle of the last century. He transforms his own narrative methods with the aim of engaging the readers and simultaneously scrutinising social issues, bringing forth the weaknesses of capitalistic social order. First and foremost, the paper focuses on Daoism and argues that Laxness not only knew it through studying the *Dao De Jing*, but was acquainted with the writings of the philosopher Zhuangzi as well. The film director Sergei Eisenstein is also brought up as a sort of common denominator of the many authors and artists who drew on Eastern wisdom in the first half of the 20th century. It is shown that similar methods manifest themselves both in his and Laxness’s work. Finally Confucius’s idea of the “rectification of names” is mentioned and revealed how Laxness handles it; a possible connection to the writings of Stefan Zweig is also pointed out. Most of the examples from Laxness’s novels are from *The Fish Can Sing* (*Brekkukotsannáll*), but in the discussion of the “rectification of names” also from *The Happy Warriors/Wayward Heroes* (*Gerpla*) and *The Atomstation* (*Atómstöðin*).

Keywords: Halldór Laxness; Eastern wisdom; methods of poetry; society; Eisenstein